

TAPATUMO PROBLEMA MARIE NDIAYE ROMANUOSE

Eglė Kačkutė

Vilniaus universiteto Literatūros istorijos ir teorijos katedros doktorantė

Tapatumo problema yra svarbiausia dvidešimtojo amžiaus, ypač antrosios jo pusės, prancūzų moterų literatūros problema. Būtent šiuo laikotarpiu subjekto, tapatumo (pranc. *identité*, angl. *identity*) ir savasties (pranc. *soi*, angl. *self*) sąvokos tapo itin sudėtingos, atsirado daug būdų apie jas mąstyti ir kalbėti. Šio straipsnio tikslas yra apžvelgti tapatumo sąvokos raidą dvidešimtojo amžiaus antrosios pusės prancūzų moterų literatūroje ir išnagrinėti, kaip jis reiškiasi dviejuose paskutiniuose Marie Ndiaye (g. 1967) romanuose *Ragana (La Sorcière)* ir *Rozi Karp (Rosie Carpe)*.

Knygos *Savastis po postmodernumo* įžangoje Calvinas O. Schragas teigia, kad pagrindinė mąstymo apie tapatumą transformacija nuo Descartes'o laikų yra ta, kad pakito mąstančiojo perspektyva. Descartes'o teiginys „mąstau, vadinausi, esu“ kelia papildinio klausimą – „ką aš veikiu?“ Vis dėlto Schragas, kaip ir daugelis dvidešimtojo amžiaus tapatumo teorijų kūrėjų, kelia veiksnio klausimą: „kas mąsto ir kas veikia?“, šitaip norėdamas pasakyti, kad amžiaus pabaigoje subjekto klausimas nukreipiamas į patį klausiantįjį¹. Svarbi ir pati veiksnio klausimo paradigma, kuri suponuoja Kito, kurio klausima, buvimo būtinybę. Tai reiškia, kad neįmano-

ma mąstyti apie save patį be Kito, ne savo, perspektyvos. Tapatybės teorijų gausoje šis suvokimas yra nekintamas. Kinta tik Kito detalės, nes įvairios teorijos jam suteikia vis kitokią prasmę.

Jeano Paulio Sartre'o fenomenologijoje Kitas suvokiamas kaip individualią laisvę ribojantis objektas, kurio dėka *aš* įsisąmonina savo buvimą. Nors Kito egzistencija pasaulyje suvokiama kaip esminė individualios sąmonės egzistencijos sąlyga, ji kartu yra ir vienas svarbiausių individualios laivės apribojimų². Todėl santykiai su Kitu Sartre'o subjekto teorijoje, kaip ir visoje to meto fenomenologijoje, yra problemiški. Psichoanalitiniame-fenomenologiniame kontekste Kitas suvokiamas kaip subjektą inicijuojanti institucija. Todėl jis niekuomet nėra svetimas ir neatpažįstamas, jis yra Kitoks. Dvidešimtojo amžiaus pabaigos filosofija neišvengiamai yra minėtų tapatumo teorijų tęsinys. Kitas joje suvokiamas kaip atskiras ir nepažinus, tačiau tiesiogiai bei vienareikšmiškai dalyvaujantis įtvirtinant subjekto tapatumą. Šiame straipsnyje daroma prielaida, kad Ndiaye kūryboje iškyla būtent toks tapatumo supratimas – kai Kitas suvokiamas kaip būtinas individo tapatumui sukurti, tačiau drauge ir tolimas, nepasiekiamas, neturintis nieko bendro su individualiu *aš*.

¹ Calvin O. Schrag, *The Self after Postmodernity*, New Haven and London: Yale University Press, 1997, 4.

² Jean-Paul Sartre, *L'Être et le Néant: essai d'ontologie phénoménologique*, Paris: Gallimard, 1992.

Pažvelgę į tai, kaip kinta Kito suvokimas moterų kūryboje, matome, kad Kito problemos formulavimas yra neatsiejamas nuo aktualių atitinkamo laikotarpio intelektualinių tendencijų. Pavyzdžiui, visos įtakingiausios šeštojo ir septintojo dešimtmečio pradžios rašytojos³, tarp jų ir Simone de Beauvoir, ginčija to meto visuomenėje vyraujančias giminės (pranc. *genre*, angl. *gender*) normas bei moters padėtį. De Beauvoir dėka Sartre'o pasiūlytos individualios laisvės, laisvės būti tuo, kas esi, sąvoka atkeliauja ir į besiformuojantį „moteriškąjį“ diskursą. Feminizmo klasika tapusiam veikale *Antroji lytis* ji teigia, kad vyro logikai paklūstančioje ano meto prancūzų visuomenėje moteris suvokiama kaip mitas. Siekdama pagrįsti šį teiginį, ji aptaria įvairius moters „situacijos“ toje visuomenėje aspektus – istorinį, biologinį, literatūrinį, auklėjamąjį, socialinį bei šeimyninį – ir prieina prie išvados, kad moteris neturi „individualios sąmonės“ statuso, jai tenka tenkintis objekto, t. y. Kito, per kurį vyras įsisąmonina savo būtį, padėtimi. Tačiau, užuot dėl to kaltinusi vyrus, de Beauvoir kritikuoja ir pačias moteris už tai, kad jos, vengdamos atsakomybės naštos, kuri ir yra individualios laisvės kaina, pasiduoda objekto, t. y. buvimo „sau pačiam“, inercijai⁴. Pasitelkusi tam tikras pasakojimo strategijas ir personažams suteikdama atitinkamus naratyvinius balsus, de Beauvoir tą pačią tiesą teigia ir grožinėje bei autobiografinėje kūryboje⁵.

Aštuntuoju ir devintuoju dešimtmečiais prancūzų moterų literatūroje tampa svarbi „skirtinumo“ (pranc. *différence*, angl. *difference*) idėja. 1974 m. Prancūzijoje pasirodė keli didelės

³ Violette Leduc, Christiane Rochefort, Monique Wittig, Nathalie Sarraute ir kitos.

⁴ Simone de Beauvoir, *Le Deuxième Sexe*, 2 vol., Paris: Gallimard, 1949.

⁵ Išsamią de Beauvoir romanų analizę šiuo požiūriu rasime: Elizabeth Fallaize, *The Novels of Simone de Beauvoir*, London and New York: Routledge, 1988.

įtakos padarę tekstai – Luce Irigaray *Kitos moters Speculum* (*Speculum. De l'autre femme*), Julius Kristevos *Poetinės kalbos revoliucija* (*La Révolution du langage poétique*) ir Héléne Cixous *Medūzos juokas* bei *Išėjimai* (*Le Rire de la Méduse; Sortis*). Visų jų tikslas – suproblemiti binarumo principą, pamėginti ištirpdyti Savo ir Kito opoziciją teigiant, kad moteris yra ne Kita, o Kitokia.

Kristeva moteriškumą nukelia į ikiedipinį tarpsnį. Sukūrusi *choros* sąvoką, ji suteikia subjektui galimybę nuolat išlaikyti ryšį su nesąmoninga, „semiotine“, „moteriškąja“ jo dalimi⁶. Ji teigia, kad ir išgyvenus Edipo kompleksą, t. y. subjektui galutinai paklusus Simboliniam Kalbos Įstatymui, jis visiškai nepraranda ryšio su *chora* ir yra nuolat jos veikiamas.

Cixous kviečia moteris rašyti savo kūną, t. y. rašyti apie kūniškas patirtis, troškimus ir fantazijas, bei išgyventi savo kūną rašant, „išrašyti“ realias ir įsivaizduojamas kūniškas patirtis. Ji įvardija „moteriškajam“ rašymui būdingus bruožus: kalbos ritmas, išreiškiantis ikilingvistinį ryšį su motina; su moters kūnu susijusios temos ir naujų, dar neišsakytų reikšmių, susijusių su moteriškomis patirtimis, kūrimas⁷. Kaip ir Kristevos *chora*, kuri būdinga tiek vyrams, tiek moterims, „moteriškai“ rašyti gali ir vyrai, ir moterys, tačiau moterims tai labiau būdinga, nes jos lengviau pripažįsta išlaikiusios nuolatinį ryšį su motina, su *chora*, su amžinuoju moteriškumu. Be to, jos pačios turi galimybę išgyventi gimdymo ir maitinimo ciklą, t. y. kūniškąjį ryšį su Kitu, kuris nėra visiškai Kitas. Anot Kristevos ir Cixous, moterys sugeba geriau tą ryšį išreikšti kalba⁸.

⁶ Julia Kristeva, *La révolution du langage poétique*, Paris: Seuil, 1974.

⁷ Héléne Cixous, „Le Rire de la Méduse“, *L'Arc* 61, 1975, 39–54.

⁸ Elizabeth Fallaize, *French Women's Writing: Recent Fiction*, London: Macmillan Press, 1993.

Devintajame dešimtmetyje pasirodė daugybė moterų rašytojų⁹ kūrinų, kone tiesiogiai atsiliepiančių į Cixous raginimą kalbėti apie moters santykį su jos kūnu, ryšį tarp moterų, ypač tarp motinos ir dukters, mėginančių aprašyti ikilingvistines patirtis. Kito problema šiame kontekste yra dvejopa. Viena vertus, vyro, kaip moters Kito, suvokimo atsisakoma. Moteris gali ir turi egzistuoti kaip Kitokia, atskira, nepriklausoma nuo vyro buvimo. Kita vertus, kadangi bet koks Aš yra neįmanomas be Kito, jo vaidmuo suteikiamas pirmajam subjekto troškimo objektui, t. y. motinai. Tuo siekiama įrodyti, kad subjekto formavimuisi ir egzistencijai nebūtinai Kitas, jis gali būti Kitoks – kad moters Kitas nebūtinai yra vyras.

Jau minėtoje knygoje *Savastis po postmodernumo* Schragas aptaria tris subjekto aspektus – diskursyvinį, veiksmo ir bendruomenės. Kalbėdamas apie diskursyvinį subjekto aspektą, filosofas remiasi Pauliu Ricceuru ir teigia, kad kiekviename pasakojime, kuris randasi tuomet, kai kas nors mėgina kam nors ką nors pranešti, yra implikuota subjekto esatis, t. y. pasakojimo *kas*, atsidūręs kalbėjimo ir kalbos sankryžoje. Diskurso *kas* save suvokia kaip tą, kuris kalbėjo praeityje, kalba dabar ir kalbės ateityje. Todėl būti savimi reiškia sugebėti išsakyti save, papasakoti savo gyvenimo istoriją. Nors tapatumo dėsnis teigia, kas viskas yra identiška sau – dabarčiai keičiant praeitį, o ateičiai dabartį, – sau identiška savastis vis dėlto kinta. Lygiai taip ir susiformavusio subjekto tapatumas sau pačiam (*self-identity*), kitaip tariant, subjekto savęs suvokimas, priklauso nuo to, kiek jis sugeba savyje dabar susieti savo praeities patirtis su ateities projektais. Subjekto, kuris nieko neprisimena ir nieko nelaukia, tapatumas yra ginčytinas.

⁹ Marie Cardinal, Chantal Chawaf, Annie Ernaux, Claire Etcherelli, Jeanne Hyvrard, Annie Leclerc ir daugelis kitų.

Subjekto pasakojimas yra ne tik istorija, kurią pasakoja diskurso *kas*, bet ir individualios istorijos ikūnijimas atliekant individualų veiksmą. Subjekto kūnas yra patiriama, išgyvenama esatis, kurioje prasideda veiksmas. Veiksmo *kas* yra kūniškasis subjektas, suvokiantis pasaulį veiksmu ir per veiksmą, todėl būti savimi reiškia kūniškai veikti. Tapatumą lemia tai, kiek subjektas sugeba išlaikyti veiksmo ir diskurso nuoseklumą įgyvendindamas praeities pažadus ir prisiimdamas realius įsipareigojimus.

Kalbėdamas apie bendruomeninį subjekto aspektą Schragas teigia, kad pagrindinis mąstymo apie subjektą uždavinys dvidešimt pirmojo amžiaus pradžioje yra suardyti veidrodiniu principu sukonstruoto Kito, išplaukiančio iš manęs, t. y. iš to paties, perspektyvą. Sekdamas Emmanuelio Levino etika, Schragas tvirtina, kad Kitas, būdamas atskiras ir nepažinus, tiesiogiai dalyvauja kuriant subjekto tapatumą. Bendruomenės *kas* susiduria su kitų diskursais ir veiksmiais bei reaguoja į juos. Susidurdamas ir reaguodamas subjektas įgyvendina save, todėl šiuo atveju subjekto tapatumas reiškia savęs kaip visuomenės nario supratimą. Subjektas tuo pačiu metu dalyvauja egzistuojančioje įsitikinimų ir įsipareigojimų tradicijoje bei tęsia ją. Norėdamas egzistuoti bendruomenėje, subjektas privalo rasti buvimo su Kitu būdą – tai reiškia, kad jis privalo išmokti *deramai* reaguoti į Kito diskursus bei veiksmus. Schragas tokią etinę intuiciją vadina „tinkamo atsako etika“ ir teigia, kad ji būdinga kiekvienam visuomeniniam subjektui¹⁰.

Filosofė ir literatūros kritikė Judith Butler taip pat mano, kad subjekto tapatumo reikia ieškoti už jo paties ribų – kituose. Remdamasi psichoanalitine subjektyvumo teorija bei Michelio Foucault galios ir subjekto formavimosi idėjomis¹¹ ji teigia, kad bet kokia subjekto egzisten-

¹⁰ Schrag, 1997, 91–92.

¹¹ Judith Butler, *The Psychic Life of Power*, Stanford, California: Stanford University Press, 1997.

cija tiesiogiai priklauso nuo Kito, kad Kitas, priklausydamas subjektą priklausomybės varžtais, jam suteikia jo egzistenciją. Todėl Butler rašo, kad socialinės normos užtikrina atpažįstamą ir patvarią egzistenciją. Savo egzistencijos pripažinimo priverstas siekti už savo ribų subjektas mėgina identifikuotis su tam tikromis kitų sukurtais socialinėmis kategorijomis, aptinkamomis vyraujančiame socialiniame diskurse.

Tapatumo problema Marie Ndiaye¹² kūryboje – šalia paveldimumo, tęstinumo ir svetimumo klausimų – yra viena svarbiausių. Svarbu pažymėti, kad lyties tapatumas jai nėra aktualus. Leslie Hill mano, kad rašytojai ne tiek rūpi moters svetimumas visuomenėje, kiek pati svetimumo problema¹³. Tas pats pasakytina ir apie tapatumą, kuris Ndiaye kūryboje taip glaudžiai susijęs su priklausomybės ir atskirtumo problemomis, kad, galima sakyti, priklauso tam pačiam problemų ratui. Pagrindiniai jos kūrinių personažai, iš kurių požiūrio taško dažniausiai (nors nebūtinai) konstruojamas įtaigus pasakojimas, o skaitytojui sunku atsispirti pagundai su jais identifikuotis, yra moterys. Abiejų straipsnyje nagrinėjamų romanų pavadinimai nurodo pagrindines jų veikėjas. Vienas romanas pavadintas protagonistės Rozi Karp vardu, kitas – *Ragana* – pabrėžia svarbiausią pagrindinio mo-

¹² Marie Ndiaye gimė 1967 m. Prancūzijoje, mažame provincijos miestelyje Pithiviers. Ji yra mulatė: jos motina prancūzė, tėvas senegalietis. Ją motina užaugino viena. Rašytoja pirmą kartą susitiko su tėvu būdama vienuolikos metų. Kelionė į Senegalą jai nepaliko didesnio įspūdžio, ji sako, kad ten jautėsi svetimai, kaip ir kiekvienas europietis. Visų jos romanų pagrindinės veikėjos yra moterys. Jos gyvena netradicinėse šeimose ir ilgainiui leidžiasi į metaforinę saviieškos kelionę. Jaunos moters, kuri mėgina rasti kelią į savo tėvų šeimą ir yra atstumama, įvaizdis aptinkamas beveik visuose rašytojos romanuose. Iki šiol Ndiaye yra išleidusi septynis romanus, dvi pjeses ir apsakymų rinkinį.

¹³ Leslie Hill, "From Order to Adventure: Women's Fiction since 1970", *Sonya Stephens (ed.), A History of Women's Writing in France*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 182.

teriško personažo bruožą, kuris, kaip vėliau pamatysime, yra jos individualumo, o kartu ir tapatumo, simbolis. Galima teigti, kad tapatumo problema yra ir moters kaip socialinės, o ne biologinės būtybės, tapatumo problema.

Kritikai vieningai sutaria, kad Ndiaye yra šeimos rašytoja, kad jos kūryboje matome, kaip išsigimsta ir savo socialinės bei psichologinės funkcijos nebetenka šeimos institucija. Kad ir koku aspektu tyrinėtojai žvelgtų į Ndiaye kūrybą, visi konstatuoja, kad svarbiausios joje yra svetimumo ir atskirtumo problemos ir kad šeimos temą rašytoja naudoja būtent šioms problemoms nagrinėti. Todėl nenuostabu, kad kritikai mėgina atpažinti, koku principu jos formuluojamos, kuo jos pagrįstos ir kokias jų simbolinę prasmę. Pavyzdžiui, Jeanas Pierre'as Richardas nagrinėja atskirtumo motyvus ankstesniuose Ndiaye romanuose, tačiau pastebi ir vėlesnei kūrybai būdingus dalykus¹⁴. Pirmia, visi pagrindiniai veikėjai yra pažymėti apibrėžto arba nenurodyto keistumo ženklais, neva dėl kurio kiti personažai jo arba jos šalinasi. Šio keistumo esmė yra ta, kad tik šiems personažams kiekviename romane kažko trūksta, ir dėl to jie leidžiasi į skausmingas paieškas. Gerai nežinodami, ko iš tiesų ieško, ilgainiui dėl šio užsispyrusio ieškojimo jie tampa keisti. Todėl aplinkiniai, tie, kurių pripažinimo iš tiesų ir siekia pagrindinis personažas, jaučiasi priversti jį išskirti. Antra, kadangi „herojų“, kaip juos vadina Richardas, pastangos visais atvejais nueina perniek, tik skaitytojas iš tiesų su jais identifikuojasi ir supranta ar nujaučia jų siekius. Kritikas daro išvadą, kad šitaip rašytoja kreipiasi į skaitytojų bendruomenę, kuriai ir priklauso jos kuriami pagrindiniai veikėjai.

Kritikė Colette Sarrey-Strack irgi domisi moters lyties tapatumo raiška Ndiaye kūryboje. Ji

¹⁴ Jean-Pierre Richard, *Terrains de Lecture*, Paris: Gallimard, 1996.

teigia, kad moteriškųjų personažų seksualinį tapatumą (*l'identité sexuelle*) rašytojos romanuose lemia jų priklausymas tai pačiai biologinei lyčiai¹⁵. Moterų grupės viduje nėra pozityvaus tarpusavio santykio, vertikalus motinos ir dukters ryšio, neperduodamas joks sektinas elgesio modelis. Ji daro išvadą, kad Ndiaye kuriami personažai iliustruoja tradicinės visuomenės žlugimą, nes vaizduojami visiškai nusilpę patriarchaliniai santykiai, tačiau moterys vis tiek neranda vietos socialinėje erdvėje. Užtuot turėjęs teigiamų ir išlaisvinančių pasekmių, radikalus jų individualumas pasirodo kaip pozityvią moterų grupės tapatybę trukdantys sukurti pančiai.

Anglų kritikė Shirley Jordan mano, kad visi Ndiaye kūriniai yra parašyti taikant pasakos ar mito logiką, kuri neveikia pagal įprastus principus. Ji įrodo, kad pasakiški rašytojos romanai nepaklūsta nei tradicinei pasakos, nei feministinės jos transformacijos logikai. Todėl Jordan įsitikinusi, kad „Ndiaye's ultimate aim as a teller of tales is to rehearse the multiple dramas of contested belonging with which our era is rife by taking family relations as a metaphor and by honing what we might call an aesthetic of denial“¹⁶. Ndiaye stilistiką pavadindama „neigimo estetika“ ir teigdama, kad ji atspindi tam tikrą šiuolaikinės visuomenės būseną, Jordan tarsi paaiškina šios rašytojos kūrybos aktualumą.

Šiame straipsnyje Ndiaye kūrybos svetimumo paradigmą nagrinėsime pasitelkę tapatumo sąvoką. Šitaip norime atkreipti dėmesį į tai, kad svetimumo ir socialinio tapatumo paieškų problemos yra susijusios neatsitiktinai. Šiuo metu

šiuolaikinės moterų literatūros tyrinėtojai plačiai diskutuoja apie tai, kad per pastaruosius dešimt metų labai sumažėjo dėmesio specifiniam moters tapatumui. Tačiau tapatumo problema nedingsta iš moterų kūrybos ir nepaliauja būti svarbiausia, tiktai keičiasi jos artikuliavimo principai, sureikšminami jau kiti tapatumo aspektai. Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad Ndiaye romanuose moters, t. y. lyties, tapatumas užleidžia vietą universaliam buvimui su kitu tapatumui.

Visi Marie Ndiaye personažai savo tapatumą kuria per Kito instanciją, jo ieško ir siekia socialinėje erdvėje, kurią šios rašytojos kūryboje simbolizuoja šeimos institucija. Romanų pradžioje visų personažų tapatumas yra pavojuje. Kaip jau minėta, svarbiausia įtvirtinto tapatumo sąlyga yra subjekto sugebėjimas papasakoti savo istoriją, suvokti save kaip būtybę, egzistavusią praeityje, esančią dabar ir būsiančią ateityje, bei sugebėti šį suvokimą papasakoti, t. y. perduoti Kitam. Pagrindinė romano *Rozi Karp* veikėja Rozi nesugeba savęs identifikuoti praeityje. Vienintelis tėvų namų nedideliame Prancūzijos provincijos miestelyje ir viso jos gyvenimo tenai prisiminimas tėra nejuokus, nemalonus geltonumas be jokių kontūrų ar vaizdinių. Jos brolis Lazaras tėvų namus sieja su didžiule magnolija, kuri kiekvieną pavasarį pražydsdavo baltais vaškinais žiedais. Rozi prisiminime nėra vaizdinių – vadinasi, ji nesugeba to prisiminimo išreikšti kalba. Negalėjimas identifikuotis su neabejotinai pozityviu brolio prisiminimu kontrasto principu pabrėžia brolio pranašumą ir išryškina Rozi trūkumą. Jie negali pasidalyti vaikystės prisiminimais, jų nesieja tie patys vaizdiniai, o tai tarsi paneigia jos buvimą tėvų namuose ir eliminuoja asmeninę jos patirtį. Rozi neturi jokio įteisinto tos patirties patvirtinimo.

Jos dabartis taip pat nėra aiški ir neginčijama jai pačiai. „Il lui arrivait de s'approcher d'une vitrine et ... de plonger ses yeux dans les yeux

¹⁵ Colette Sarrey-Strack, *Fictions contemporaines au féminin*, Paris: L'Harmattan, 2002.

¹⁶ „Galutinis Ndiaye, kaip istorijų pasakotojos, tikslas yra vis iš naujo atkurti tokias mūsų laikais įprastas ginčytinos priklausomybės dramas, šeimos santykius naudojant kaip metaforą ir puoselėjant neigimo estetika.“ (Shirley Jordan, *Six French Women Writers*, Oxford, Bern, New York: Peter Lang, vol. 5, 2004, 231).

étonnés de son image et de se perdre ainsi, longuement, sans comprendre ce qui lui échappait ni le rapport que ces yeux un peu vides et mornes avaient avec elle sur qui plus rien ne pesait.¹⁷ Subjekto kūnas yra išgyvenama esatis, per kurią jis patiria pasaulį ir save, tačiau Rozi kūnas jai pačiai atrodo svetimas ir nepažįstamas. Jis neturi nieko bendra su tuo, ką ji jaučiasi išgyvenanti. Jos kūne slypinti esatis jai nepasiekiamą ir nesuvokiama, todėl ir jos dabarties patyrimas nėra visavertis, ji neišgyvena savo kūno ir kūniškų patirčių kaip savų. Rozi taip pat neturi jokių ateities planų ir norų. Kai, jai susikirtus per universiteto egzaminus, tėvai ją ir brolių Lazarą palieka likimo valiai, o brolis savo ruožtu palieka ją, Rozi dienų dienom vaiko dulkėtomis Paryžiaus gatvėmis tikėdamasi jį pamatysianti. Ji nesiima iniciatyvos dėl savo ateities, o gręžiojasi atgal, taip mėgindama atkurti nors ir nefunkcionalią praeities būseną. Rozi yra viena su savo egzistencija, kuri jai neturi kokios nors prasmės ir tėra kankinamai ilgai ir nemotyvuotai slenkantis laikas. Aplinkui nėra nieko, kas įgyvendintų ir patvirtintų jos tapatumą sau.

Pirmu asmeniu parašyto romano *Ragana* pagrindinė veikėja Lili, kuri turi iš senelės ir motinos paveldėtą stebuklingą aiškiaregystės dovaną, save suvokia kaip raganystės tradicijos tęsėją. Tai šeimos moterų išskirtinis bruožas, ir tik moterys gali jį perduoti ateinančios kartos moterims. Taigi Lili yra šios dovanos nešėja, o svarbiausias jos praeities įvykis, apibrėžiantis ir patiesinantis jos tapatumą, yra jos iniciacija į raganystę. Tačiau ji nepasitiki savimi ir nevertina sa-

¹⁷ „Kartais priėjusi prie vitrinos ji užsimiršusi sustingdavo ir ilgai išispoksodavo į nustebusias savo akis, nesusivokdama savyje ir nesuprasdama, ką bendro tos liūdnos ir tuštokos akys turi su ja, juk jos jau niekas nebeslegia.“ (Marie Ndiaye, *Rosie Carpe*, Paris: Les Éditions de Minuit, 2001, 56)

vęs kaip raganos. Močiutė ją inicijavo be didesnio užsidegimo, labiau iš pareigos, todėl ir jos raganos talentas nėra didelis. Jai tenka ilgai ir skaudžiai verkti kraujo ašaromis, kad išvystų kokią nereikšmingą ateities įvykį, kuriuo remdamasi ji vis tiek negali padaryti vertingesnės pranašystės. Svarbiausias Lili tikslas yra inicijuoti savo dvynės dukteris, tikintis, kad jos bus gabesnės raganos. Tai pateisintų ir suteiktų prasmę jos egzistencijai bei patvirtintų jos tapatumą. Šį uždavinį įgyvendinti pasiseka gerai, dukterys pasirodo gabios, tačiau jos šios dovanos nevertina ir naudoja žaidimams, kol galiausiai, pasivertusios varnomis, visiems laikams išskrenda. Nors Lili tapatumas yra aiškiai apibrėžtas, jis neįtvirtintas ir lengvai pažeidžiamas. Jos tapatumu, t. y. raganystės prasmingumu, netiki nei šią dovaną perdavusi močiutė, nei Lili vyras, kuris simbolizuoja jos dabartį, nei dukterys – jos ateities perspektyva.

Tokia yra pradinė abiejų romanų moterų padėtis. Ilgainiui jos abi imasi iniciatyvos, kad įgyvendintų save, įtvirtintų savo tapatumą socialinėje aplinkoje, tarp kitų tapatumų, tačiau bergždžiai. Beveik visi Ndiaye personažai identifikuojami pagal jų vaidmenį šeimoje. Lazaras visuomet vadinamas broliu Lazaru, Rozi motina – mama Karp, tėvas – tėvu Karpu. Remiantis Butler, galima sakyti, kad subjektas ieško savo egzistencijos pripažinimo, identifikiuodamasis su kalboje egzistuojančiomis socialinėmis kategorijomis. Šeimos narių pavadinimai Ndiaye kūryboje atlieka socialinės kategorijos vaidmenį. Tai, kad Rozi Lazarą visuomet vadina broliu Lazaru, reiškia, kad ji nori būti vadinama ir laikoma jo seserimi ir šitaip įsiteisinti kaip visavertė šeimos narė, visavertis subjektas. Ji nori būti pavadinta ir pripažinta šios visuomenės ląstelės dalimi.

Romano pradžioje Lili užgriūva nelaimės – ateina skaudus suvokimas, kad dukterys netęs tikros raganystės tradicijos, be to, paėmęs visus jos pinigus, namus palieka vyras. Sugriūva jos

dabartis bei ateities perspektyva. Todėl Lili sugalvoja savikūros projektą, kurio esmė – sutvarkyti praeitį, šitaip mėginant išspręsti dabarties problemas. Ji nutaria vėl suvesti krūvon išsiskyrusius tėvus ir taip atkurti savo, jų vaiko, jų santuokos rezultato, pagrįstumą. Tėvui vėl tapus tėvu, o motinai motina, ji vėl galėtų būti raganos dukterė. Šiuo atveju veikia tas pats socialinių kategorijų principas.

Butler subjektyvumo teorija teigia, kad toks identifikavimasis yra veiksmingas tada, kai visuomenė, ją sudarantys Kiti, priima bei patvirtina kokį nors subjekto tapatumą. Pirma – dėl to, kad atpažįsta, antra – dėl to, kad suvokia tą subjektą kaip visiems bendros situacijos dalyvį, joje atliekantį tam tikrą vaidmenį. Tačiau būtent čia ir glūdi Ndiaye personažų tapatumo problema – visuomenė neatsiliepia į subjekto dedamas pastangas tapatintis su joje egzistuojančiomis kategorijomis. Rozi šeimos nariai lieka abejingi jai ir nei veiksmu, nei žodžiu nepatvirtina jos priklausymo tam pačiam klanui, nesuteikia jai atitinkamos socialinės kategorijos ir šitaip palieka ją už klano ribų, kitaip tariant, be veiksmingo subjektyvumo, be socialinio tapatumo.

Lili planas atkurti savo tapatumą taip pat žlunga. Jai atrodo, kad tėvai vieną dieną ėmė ir be jokio pagrindo nutarė gyventi atskirai, tačiau motina – nors nenoriai, ne iš karto – atskleidžia tikrąją skyrybų priežastį. Pasirodo, kartą tėvas anksčiau grįžo namo ir pamatė iš virtuvės kyšančią gyvatės uodegą, jo žmonos raganystės įrodymą, ir į tai motina, savo pačios nuostabai, reagavo taip: „C'est elle, ma mère, qui, sachant seulement qu'il avait vu ce qu'il n'aurait pas dû voir, avait senti au fil des jours son affection pour lui se muer en frénésie d'anéantissement“¹⁸. Po tokio prisipažinimo tampa aišku,

¹⁸ „Tai ji, mano motina, žinodama, kad jis pamatė tai, ko neturėjo matyti, laikui bėgant pajuto, kad jos meilė jam išblukino pasiūtęs noras jį sunaikinti.“ (Marie Ndiaye, *La Sorcière*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1997/2003, 12)

kad Lili sumanymas negali pasisiekti; juk motinos raganystė, t. y. pagrindinė Lili tapatumo grandis, ir yra svarbiausia jos tėvų santuokos, teisėtos jos praeities, destrukcijos šaltinis. Nepaisant to, ji vis tiek atkakliai laikosi savo plano. Po tėvų susitikimo Lili užsakytame viešbutyje naujas motinos meilužis jai dėžutėje atneša sraige paverstą jos tėvą. Taip įvyksta du dalykai. Pirma, žlunga Lili viltis atkurti savo, kaip savo tėvo ir savo motinos dukters, tapatumą. Tačiau dar svarbiau yra tai, kad sugriūva ir jos tikėjimas raganystės, t. y. savo tapatumo esmės, prasme.

Kaip jau minėta, Ndiaye personažai dažniausiai yra vienos šeimos nariai arba su jais susiję asmenys. Pagrindinė jų tarpusavio bendravimo apraška yra ta, kad jie vienas kitą nemotyvuotai palieka. Dažniausiai jie neperspėję kitų išeina iš namų arba mėgina atsikratyti artimo žmogaus. Rozi tėvai atvažiuoja jai pranešti, kad daugiau nebeduos pinigų; brolis nebegrįžta namo, o vėliau išvyksta į Gvadelupę; Lili vyras vieną dieną iš darbo nebegrįžta namo; pasinaudojusios vertingiausia Lili dovana, raganyste, jos dukterys išskrenda sau ir t. t. Pati iškalbingiausia nemotyvuoto palikimo metafora yra abiejuose romanuose pasirodantis nenorimo ir nemylimo vaiko motyvas, kurį Jordan taikliai pavadina „a black hole of uncomprehending pain“¹⁹. Sureikšminama ir pati vaikų išvaizda. Jie apibūdinami nekonkrečiai, su užuomina į debilizmą – didelė galva, išsigandusi bereikšmė veido išraiška. Leidžiama suprasti, kad tai nuolatinio blogo elgesio su jais pasekmė. „Titi portait un short beige démodé, court et moulant, et un débardeur au-dessous duquel se dressaient comme deux membres supplémentaires ses hautes omoplates aiguës.“²⁰ Prastai aprengtas, išsekęs vaikas kartu kelia užuojautą ir

¹⁹ „juoda nesuvokiamo skausmo skylė“ (Jordan, 2004, 224).

²⁰ „Titi vilkėjo iš mados išėjusius trumpus, aptemptus rusvus šortus ir marškinėlius, po kuriais kaip dvi papildomos dalys išsišovusios kyšojo smailios jo mentys.“ (Ndiaye, 2001, 184)

pasišlykštėjimą. Titi romane *Rozi Karp* ir Styvas romane *Ragana* tampa neišvengiamo buvimo su kitu simboliai.

Vaiko įvaizdis šiam tikslui pasirinktas neatitiktinai. Vaikas motinai niekuomet nėra visiškai Kitas, tai amžina jos dalis ir neatsiejama jos, kaip motinos, tapatumo dalis. Todėl nemeilė vaikui, jo skriaudimas yra blogis, daromas ne tik Kitam, bet ir sau pačiam. Visoms blogoms Ndiaye romanų motinoms, taip pat ir Rozi, atrodo, kad jų vaikai yra pagrindinis jų gyvenimo kliuvinys, kad dėl jų jos negali įgyvendinti savo siekių ir būti mylimos. Po ilgų ir nesėkmingų mėginimų būti priimtai į savo šeimą Rozi atrodo, kad jos sūnus Titi, „insignifiante petite chose pâle“²¹, yra pagrindinė jos nesėkmės priežastis. Ji tvirtai apsisprendžia atsikratyti sūnaus ir leisti ieškoti kadaise aistringai geisto nepažįstamojo, kuris vienintelis dar jos neatstūmė. Svarbiausia visų vienas kitą palikusių personažų, kaip ir Rozi bei Titi, istorijos dalis yra ta, kad romano pabaigoje jie arba vėl atsiduria kartu, arba randa ką nors, kas pakeistų paliktuosius. Rozi palikęs brolis Lazaras du kartus pas ją grįžta prašydamas pagalbos. Išvykdamas į Gvadelupę jis siekia visiems laikams jos atsikratyti, bet Rozi nusėka paskui jį ir apsigyvena jo namuose. Lili vyras išeina iš namų ir palieka žmoną, dukteris, bet apsigyvena kitoje, atrodo, taip pat nemylimoje šeimoje. Lili motina palieka vyrą, tačiau netrukus į jos mažutį butuką atsikrausto meilužis. Rozi nori atsikratyti Titi tam, kad surastų nepažįstamąjį, kuris, kaip ir visi kiti romano personažai, ją atstumia, o po dvidešimties metų ją matome gyvenančią Titi namuose, kuris nenumirė ir tapo žiauriu vyru bei sūnumi.

Kitas subjektui reikalingas tam, kad patvirtintų jo „kitokumą“ Kito bei tapatumą jo paties atžvilgiu. Tai reiškia, kad jei subjektas palieka

kitą, jis nebeturi, kas patvirtintų jo tapatumą, ir neišvengiamai leidžiasi ieškoti kitų patvirtinančių instancijų. O paliktasis dėl tos pačios priežasties seka paskui palikusįjį. Tai paaiškina, kodėl nuolatos vienas nuo kito bėgantis ir vienas kitą paliekantys Ndiaye personažai niekaip neištrūksta iš įmagnetintos, tarsi specialiai jiems sukurtos erdvės, kurioje palikę, tačiau dažniausiai palikti, jie nuolat ieško kelių atgal, vėl bando atkurti neįvykusius arba pasibaigusius santykius, sužadinti neįmanomus meilės ir pripažinimo jausmus. Jie visi siekia savo subjektyvumo patvirtinimo, tačiau nesėkmingai.

Čia verta prisiminti Shrago minėtą „deramo“ reagavimo į aplinkinių veiksmus ir diskursus sampratą, kuri yra svarbiausia sėkmingo subjekto tapatumo įtvirtinimo sąlyga. Tai, kad Ndiaye personažai yra laisvi, niekuo vienas kitam neišpareigoję, nevaržomi jokių socialinių bei moralės normų, ir tampa jų nelaisvės priežastimi. Nesugebėdami rasti būdo būti su kitais, jie yra pasmerkti nerasti būdo būti patys su savimi, susitapatinti su savimi. Akivaizdu, kad tapatumo problema, kuri Ndiaye kūryboje formuluojama kaip neišvengiamas buvimas su kitu, kelia etinių klausimų. Asmeninis tapatumas neįmanomas be aktyvaus Kito vaidmens. Kaip deramai reaguoti į priešiško, kartais net agresyviai abejingo Kito buvimą ir kaip įtvirtinti savo tapatumą pasaulyje, kuris nėra nei tiesiogiai ir atvirai agresyvus, nei mylintis, bet greičiau abejingas? Mūsų manymu tai yra esminis šios rašytojos keliamas klausimas. Ndiaye romanai nepateikia jokių sprendimų, tik teigia, kad pasaulyje, kuriame dėl nepaaiškinkamo ir vis didėjančio abejingumo darosi vis sunkiau priklausyti vienas Kitam ir tenka priklausyti pačiam sau, asmeniui tapatumui kyla pavojus. Kita vertus, romane *Rozi Karp* yra personažas, kuris, ko gero, perteikia pačios rašytojos požiūrį ir suteikia pagrindo tam tikrai interpretacijai. Tai Rozi brolio Lazaro draugas Lagranas, kuris vietoj brolio

²¹ „menkutis išbalęs padarėlis“ (Ndiaye, 2001, 184).

atvažiuoja į oro uostą Gvadelupėje pasitikti Rozi ir Titi; jis Titi nuveža į ligoninę užuot palikęs jį merdėti po medžiu, kaip padarė Rozi. Tai jis, po dvidešimties metų radęs Rozi įkalintą Titi namuose, parsiveda ją į savo namus. Lagranas – vienintelis personažas, kuris, galima sakyti, sėkmingai įtvirtina savo tapatumą, nes, nors pati Rozi lieka gyventi panirusi į nedrumsčiamą abejingumą, jis lieka abejingas jos abejingumui, ir tai yra viena jo laimės priežasčių. Net jei ji yra abejinga, ji leidžia Lagranui ją mylėti, t. y. būti mylinčiuoju, tapačiu ją mylinčiam.

Marie Ndiaye romanuose *Ragana* ir *Rozi*

Karp tapatumo problema skleidžiama pagal buvimo su kitu logiką. Buvimas su kitu – tai savęs mąstymas per Kito, kaip atskiro ir nepažinaus, instituciją. Pagrindinė įtvirtinto ir įsisąmoninto tapatumo sąlyga yra adekvatus ir etiškas, kitaip tariant, „deramas“ santykis su nepažiniu Kitu. Šiuose romanuose personažų, daugiausia moteriškų, tapatumui kyla pavojus, jų tapatumas negali būti įtvirtintas dėl to, kad Kitas vaizduojamas radikaliai, net agresyviai abejingas. Tačiau Kito buvimas Ndiaye kūryboje yra neišvengiamas, o tai, matyt, ir skatina autorei savo personažams kurti išlikimo scenarijus.

LE PROBLEME D'IDENTITE DANS LES ROMANS DE MARIE NDIAYE

Eglė Kačkutė

Résumé

L'article traite le problème de l'identité féminine dans les deux derniers romans de l'auteur française Marie Ndiaye *La Sorcière* et *Rosie Carpe*. La notion d'identité est abordée à travers des théories contemporaines d'identité, résumées par Calvin O. Schrag dans le livre *The Self After Postmodernity (Le Soi après la Postmodernité)*, et celle de Judith Butler. Nous nous concentrons sur trois aspects d'identité : discursif, actif et communautaire. L'auteur de l'article se pose pour but de prouver que la résolution du problème d'identité dans la littérature des

femmes a changé dans les dix dernières années. Les écrivains femmes des années 70 et 80 posent le problème d'identité féminine de point de vue du genre, tandis que Ndiaye présente le problème du point de vue universel, c'est-à-dire, communautaire et social. L'identité chez Ndiaye ne peut pas être établie qu'à travers la communauté sociale représentée par la famille. Nous parvenons à la conclusion que les personnages des romans analysés, étant à la recherche perpétuelle de leur identité ne parviennent quand même pas à la créer.

Gauta 2004 09 06

Priimta publikuoti 2004 09 20

Autorės adresas:

Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: eglc@cantab.net